

УДК 321.02

К.О. ФЕДОРОВА

НОВЕ У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ: КОМЕНСАЛІЗМ ЯК ОРГАНІСТИЧНА ФОРМА РОЗВИТКУ КОСМОПОЛІТИЗМУ

Федорова Катерина Олегівна – магістр міжнародних відносин, Київська гуманітарна академія

Стаття присвячена міждисциплінарному аналізу типів міждержавних відносин, альтернативній методології вирішення глобальних проблем та формуванню нової цивілізаційної парадигми XXI ст. Авторка доводить, що якісний розвиток процесів космополітизму у міжнародних відносинах неможливий без органістичних принципів коменсалізму, які успішно функціонують у природному середовищі.

Ключові слова: коменсалізм, космополітизм, геоглобалістика, типи міждержавних відносин.

Статья посвящена междисциплинарному анализу типов межгосударственных отношений, альтернативной методологии решения глобальных проблем и формированию новой цивилизационной парадигмы XXI в. Автор доказывает, что качественное развитие процессов космополитизма в международных отношениях невозможно без органистических принципов коменсализма, которые успешно функционируют в природной среде.

Ключевые слова: комменсализм, космополитизм, геоглобалистика, типы межгосударственных отношений.

The article is devoted to the interdisciplinary analysis of the types of interstate relations, the alternative methodology of solving global problems and the formulation of the new civilizational paradigm of the XXI century. The author proves that qualitative development of the cosmopolitanism processes in international relations is impossible without organic principles of the commensalism, which are successfully used in the natural environment.

Keywords: commensalism, cosmopolitanism, global studies, types of intergovernmental relations.

© К.О. Федорова, 2013

Постановка проблеми. Тема даного дослідження актуалізується зростаючою роллю процесів глобалізації та їх об'єктивним впливом на тип взаємовідносин між політичними гравцями на міжнародній арені. Використання авторкою міждисциплінарного підходу шляхом використання біологічного терміну «коменсалізм» у політичній науці обумовлене потребою фундаментального дослідження сучасних глобалістичних процесів на світовій арені. Феномен коменсалізму постає цікавим для вивчення у політичній науці особливо тим, що в зоології та ботаніці коменсальні відносини є найбільш важливими та розповсюдженими, а в політиці вони зустрічаються вкрай рідко. В зв'язку з цим постає необхідним аналіз типів політичних взаємовідносин, враховуючи вплив актуальних проблем глобального та космополітичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розпочинаючи вивчення проблематики коменсалізму у політичній думці, авторка зіткнулася з браком аналітики з цієї тематики у вітчизняній науці. Джерельна база світової політичної думки також недостатньо розвинута в цьому напрямі. В світі поки що немає фундаментальних досліджень з проблематики розвитку коменсалізму в політичній сфері, на основі яких можна було б опрацювати новітню методологію, теорію і практику формування і функціонування коменсалізму та його впливу на об'єктивні космополітичні та глобалістичні процеси в міжнародних відносинах. Проте окремо слід відзначити бразильську наукову думку, яка досліджує політичний коменсалізм у контексті політичної антропології. До вчених бразильської школи, які вивчають проблематику коменсалізму в міжнародних відносинах, слід віднести М. Анверса[11],

Ж. Відаля[15] та Р. Котца[11].

Мета дослідження - проаналізувати сутність, особливості та перспективи розвитку політичного коменсалізму у космополітичних процесах міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для найбільш чіткого розуміння матеріалу викладеного в статті, слід почати з визначень термінології, якою апелює автор у своєму дослідженні.

«Коменсалізм» (лат. «cum» - разом, «mensa» - стіл) - це вид взаємодії між двома організмами, коли один з них - коменсал - отримує від іншого їжу чи іншу користь, не зашкоджуючи йому, але й не надаючи жодних переваг. Термін запозичений з екології, зоології та ботаніки. Зазвичай, організм-коменсал може отримувати від організму-господаря не тільки їжу, а також і захист від ворогів, притулок, використовувати його, як транспортний засіб чи опору, не заважаючи господарю [12].

«Космополітизм» (грец. «kosmopolites» - громадянин світу) - теорія світового громадянства, яка пропонує відмову громадян від національних кордонів, ідентифікації та культури з метою створення «світової держави» та встановлення «світового громадянства». Вважається, що вперше цей термін був вжитий Діогеном Сінопським стосовно примата інтересів особистості над державними інтересами рабовласницького поліса Греції[13].

«Міждисциплінарна призма» - алегорія оптичної дисперсійної призми, яка за аналогією розсіює білий промінь (античну філософію, як витік усіх наук) на весь спектр кольорів веселки (сучасні наукові напрямки). У міждисциплінарній науці використовується для комплексного аналізу предмета дослідження, шляхом проекції положень і понять одних наук, для більш глибокого і всебічного ви-

вчення проблеми іншої, суміжної науки. Аполгети - українські дослідники Мараховський Л.Ф., Козубцов І. Н.[6].

Міждисциплінарний підхід передбачає якісне використання певних термінів з різних дисциплін у розв'язанні комплексу проблем, що відносяться до проблеми дослідження. В даній статті авторка пропонує використання термінологічного апарату з екології, зоології та ботаніки для системного та різностороннього аналізу складних біхевіористичних процесів політології, державного управління, соціології та психології. Дослідження генерує вдосконалення та розширення організаційної теорії держави, згідно з постулатами якої держава розглядається, як живий організм.

Слід зазначити, що в науковій думці існує позитивний досвід використання зоологічних та ботанічних понять, явищ та процесів відносно політології. До таких слід віднести: Діаспора (політ.) - частина народу, яка проживає за межами країни походження, що утворює згуртовані етнічні групи в країні проживання, і має соціальні інститути для підтримки і розвитку своєї ідентичності та спільності. Діаспора (ботан.) - частина рослини, що природно відокремлюється від материнської та виконує функції розмноження і поширення цієї рослини. Це може бути спора, насіння, цибулина тощо. Фактично термін не змінився, трансформувався лише наголос. Генеза слова походить від грец. «розсіювання», що очевидно демонструє прийнятність якісного вживання цього поняття у різних науках[4, с. 39].

З метою найбільш глибокого аналізу впливу коменсалізму на космополітичні процеси міжнародних відносин слід детальніше розглянути всі 7 класичних типів біологічних відносин між організмами, що проживають у спільному середовищі. Використання міждисциплінарної призми дозволяє проаналізувати біологічне поняття коменсалізму, як один з типів взаємовідносин між політичними організаціями. Тому, аналізуючи класичну типологію взаємозв'язків, авторка наводить аналогічні політичні процеси з історії міжнародних відносин:

1. Нейтральний тип відносин:

- Нейтралізм (біол.) - форма біотичних взаємовідносин, за якої співіснування двох видів на одній території не здійснює на них безпосереднього впливу та не має ні позитивних, ні негативних наслідків. До таких тварин відносяться лосі і білки, що живуть в одному лісі, але не контактують між собою ні напряму, ні побічно;

- Нейтралітет (політ.) - це міжнародно-правовий статус держави, відповідно до якого держава зобов'язується не брати участі у збройних конфліктах та не входить до воєнних союзів та блоків. До таких країн відносяться: Швейцарія, Фінляндія, Туркменістан, Ліхтенштейн та ін. Проте, наразі складно декларувати країни-члени ЄС, як нейтральні, адже вже діє Єдиний комітет Зовнішньої політики, а Лісабонський договір (2009 р.) розширив сферу повноважень у сфері СЗБП ЄС - був введений пост представника ЄС у цій сфері;

У природі абсолютний нейтралізм зустрічається дуже рідко, тому що між видами можливі

непрямі взаємини. Так само цю тенденцію можна вжити і стосовно політичних організмів, відносно яких зазвичай характеризуються партнерством, конкуренцією або ворожістю.

2. Взаємно вигідні відносини:

- Мутуалізм (біол.) - тип співіснування різних видів, від якого вони отримують взаємну користь. В біології класичним прикладом є симбіоз раків-одинаків з актиніями. Рак перебуває під захистом щупалець актинії, що жалять ворогів, тоді як активність рака допомагає актинії добувати їжу[4, с. 68];

- Стратегічне партнерство (політ.) - це довготривале, ефективне та взаємовигідне співробітництво між державами, яке передбачає спільне здійснення державами своїх ключових національних інтересів. До стратегічних партнерів України слід віднести такі країни та наднаціональні утворення, як: Росія, Польща, ЄС та країни-члени ініціативи «Східне партнерство»: Білорусь, Молдова, Грузія, Вірменія, Азербайджан[8].

3. Здорові, безкорисні відносини:

- Коменсалізм (біол.) - вид взаємодії між двома організмами, коли один з них отримує від другого їжу чи іншу користь, не зашкоджуючи йому, але й не надаючи ніяких переваг. До таких тварин відносяться: акули та риби-прилипали, що їх супроводжують; скати-манта та каранкси і т.п. В ботаніці існує цілий рід рослин-епіфітів, що проживають на корі дерев. Відносини коменсального типу дуже важливі в природі. Вони сприяють повнішому освоєнню середовища та використанню ресурсів. Головною загрозою коменсалізму постає ризик переходу до паразитизму. Проте, наприклад, епіфіти не є паразитичними рослинами, вони ростуть незалежно від рослини-опори і потребують від неї винятково фізичної підтримки[4, с. 47].

- Політичний коменсалізм - в світовій політиці зустрічається дуже рідко. У дослідженні внутрішньої політики до коменсалів такого типу Ж. Відаль відносить громадські організації, профспілки, лобі, називаючи їх «політичними реморами, які маніпулюють свідомістю певних верств населення, харчуючись залишками зі стола можновладців»[Цит. по: 15]. В бразильській політичній школі термін вживають стосовно бразильсько-уругвайських відносин, за яких Бразилія, в умовах стратегічного партнерства, майже безкорисно допомагає Уругваю в його економічному та дипломатичному розвитку. Бразильська вчена К. Кушнір досліджує розвиток відносин «коменсал-опера» у контексті «політико-виборець», розглядаючи правові та етичні тонкощі політичної антропології[14].

4. Мимовільне пригнічення:

- Аменсалізм (біол.) - це форма відносин, які байдужі одному і шкідливі для іншого. Класичним прикладом у біології вважається затінення деревом зростаючої під ним трави[4, с. 13].

- Детермінізм (політ.) - науковий напрям, згідно з яким визначальною силою розвитку суспільства та країни є географічне положення і природне середовище. Інколи природні умови та ресурси можуть вкрай негативно впливати на розвиток та процвітання держави. До таких прикладів слід

віднести: більшість економічно відсталих і постколоніальних країн Латинської Америки, що розвиваються «в тіні» Бразилії. Також, український науковець, економіко-географ П. О. Масляк приводить приклад Молдови, як «глухого кута Європи», що розвивається між двома домінуючими країнами регіону – Україною та Румунією[7].

5. Експлуатаційні відносини:

- Паразитизм (біол.) - вид взаємозв'язків між різними видами, за яких один із них (паразит) протягом деякого часу використовує іншого (господаря) як джерело живлення та середовище існування, частково чи повністю покладаючи на нього регуляцію своїх взаємовідносин з довкіллям[4, с. 93].

- Окупація (політ.) - тимчасове заняття озброєними силами території супротивника. До прикладів з історії міжнародних відносин слід віднести такі: окупація Індонезією Східного Тимору (1975-1999 рр.), окупація Аргентиною Фолклендських островів (1982 р.), окупація Іраком Кувейту (1990-1991 рр.) тощо.

- Облога (політ.) - тривала військова блокада міста з наміром захопити, виснажити або змусити гарнізон капітулювати в результаті виснаження його сил. До таких типів належать: облога Сараєва (1992-1996 рр.), що завершилася Дейтонськими угодами; облога (блокада) Ленінграда (1941-1944 рр.), один з найвидатніших, найбільш приголомшливих масових подвигів народу і армії в усій історії війн.

- Абсолютизм (політ.) - форма правління, за якої верховна влада належить одній особі та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади. Класичним прикладом внутрішньодержавної експлуатації є французький абсолютизм, зокрема його остання стадія виснаження казни та спустошення ресурсів - час правління Людовіка XVI та його дружини Марії-Антуанетти.

6. Поглинання:

- Хижацтво (біол.) - явище, при якому один організм живиться органами та тканинами іншого. Модель спільного існування двох біологічних видів типу «хижак - жертва» було математично доведено моделлю Лотки-Вольтерра, яку використовують і при розрахуванні сезонної епідемії грипу: чим більше «хижаків» - тим менше «жертв», а чим менше «жертв» (потенціальної їжі), тим менше хижаків. Таким чином, зростаюча і спадаюча крива призводить до природного балансу видів[10].

- Аншлюс Австрії (політ.) - (1938 р.) внаслідок анексії Німеччина здобула важливі австрійські компанії (напр. Steyr Daimler Puch AG) та озброєння загальною вартістю близько 500 млн. рейхсмарок, а на базі колишньої австрійської армії (Österreichische Bundesheer) створили дві німецькі піхотні дивізії (44-у та 45-у).

- Анексія територій (політ.) - насильницьке захоплення державою території іншої держави та включення її до свого складу. До прикладів з історії міжнародних відносин слід віднести такі: анексія Францією Алжиру (1848 р.), анексія Іспанією Домініканської Республіки (1861 р.), анексія Великою Британією Єгипту (1914 р.), анексія Ізраїлем Голландських висот (1981 р.) тощо.

- Інквізиція (політ.) - «Святий відділ розслідувань еретичної гріховності» - загальна назва установ Римсько-католицької церкви, призначених для боротьби з ересю. Тільки в Іспанії протягом 43 років першої хвилі інквізиції XV-XVI ст. було страчено 234 526 жертв, і ці цифри значно занижені[5, с. 315]. Загалом, за підрахунками сучасних істориків, жертвами інквізиції стали більше 12 млн. чол. В 1834 р. Іспанія скасувала інквізицію. До подібних типів проявлення хижацтва стосовно власного населення або інших етнічних груп слід віднести НКВС, Гестапо, ГУЛАГ та ін.

7. Головний інтерес відносин - взаємне знищення.

- Конкуренція (біол. та політ.) - розвиток двох (чи більше) організмів, що мають негативний вплив один на одного.

- Гонка озброєнь (політ.) - постійне нарощування протиборними сторонами військової потужності, чий розвиток відбувається не тільки еволюційним, але і революційним шляхом, тобто створенням принципово нових видів зброї (ядерної, ракетної, космічної). Класичним вважається такий часовий проміжок: від випробування СРСР своєї першої атомної бомби (1949 р.) до Московського договору (1963 р.) та ДНЯЗ (1968 р.).

Враховуючи вищепроведений аналіз типології взаємовідносин між двома або більше біологічними чи політичними організаціями, авторка вважає необхідним удосконалити таку типологію 8-им типом відносин, який виник ще за часів античності, розповсюдився в 60-их рр. XX ст. та набув особливої актуальності на початку XXI ст.

8. Тероризм (політ.) - асиметричний спосіб досягнення політичних цілей шляхом диверсій, шантажу та нагнітання страху в суспільстві. До країн найбільш ураженими терактами належать США, Росія, Ізраїль, Індія та ін. До найбільш відомих та впливових терористичних угруповань слід віднести Аль-Каїду, Хамас, Хезболлах, ЕТА, ІРА та ін. Слід зазначити, що феномен терористичного знищення собі подібних заради високоідеологічних або територіальних цілей (або за іншою мотивацією) притаманний лише людям - у тваринному світі такий тип відносин відсутній [4].

Отже, розглянувши 7 класичних типів біотичних взаємовідносин та 8-ий авторський, провівши міждисциплінарний аналіз стосовно політичних процесів, слід акцентувати увагу на тому, що найбільш актуальним та впливовим наразі є паразитизм та поглинання у міждержавних відносинах. Також з середини минулого століття якісно нового значення набули відносини стратегічного партнерства. З огляду на об'єктивні біхевіористичні процеси, політичний коменсалізм поки що є найменш розповсюдженим на міжнародній арені та найменш досліджуваним і вивченим у політичній науці.

Слід розуміти, що гармонійний розвиток засад та принципів політичного коменсалізму можливий лише за умов прогресу якісно нової цивілізаційної ідентифікації людства. Такою новою ідеологією може стати космополітизм, як ідея світової громадянської рівності, відмова від ксенофобії та шовінізму, расової дискримінації та порушення

прав людини, а особливо - імігрантів. Вищепераховані проблеми людства відносяться до класу глобальних, тому космополітизм у цьому контексті став би вирішенням зазначених драматичних тенденцій. В будь-якому випадку народи та етноси завжди будуть відрізнятися, кожна з них привносить свою аутентичну культуру та мову, проте це не повинно і далі перетворюватися на причину та/або привід для повстань, революцій та війн. Сподівання, що війна, як спосіб вирішення конфліктів стане архаїзмом у XXI ст., скоріш за все можна назвати неопозитивістським, або навіть наївним, проте лідери світової політики XXI ст. повинні мінімізувати причини та приводи для атак.

У контексті розвитку геоглобалістики, глобальні проблеми стають ключовим поштовхом до розвитку космополітизму, адже вони дійсно набули загальнолюдського значення і вийшли далеко за рамки інтересів окремих народів та держав. Від розв'язання проблеми управління процесами глобалізації, від вибору стратегії і тактики глобального менеджменту, від застосування тих чи інших методів та засобів врешті-решт залежить збереження сучасної цивілізації і виживання людства. Також слід враховувати той факт, що глобальні проблеми можуть бути подолані лише спільними зусиллями - жодна держава чи навіть наддержава не може одноосібно вирішити ні проблему глобального потепління, ні проблему забруднення планети та космосу, ні дефіциту прісної води та багато інших[3, с. 12-15].

В цьому контексті слід зазначити, що сучасній цивілізації на тому рівні розвитку де вона знаходиться, необхідно розвивати таку банальну рису, як скромність, яка врешті-решт може врятувати занепадаючу (економічно, політично та духовно) цивілізацію. Йдеться перш за все про матеріальну скромність, яка постає живильно необхідною в ері, в якій головним мірилом виступають гроші. Політичні особистості XXI ст. мають зробити висновки з історії міжнародних відносин, проаналізувавши тенденції та наслідки спадаючих циклів розвитку людства: коли спустошувались державні скарбниці у безглузких війнах, коли марнотратство призводило до банкрутства держави - слід пам'ятати, що такий режим завжди був повалений народом, і зазвичай драматично. Орієнтиром цивілізаційного розвитку для політика XXI ст. мають стати такі історичні епохи, як: античність - головною цивілізаційною цінністю якої був розвиток людської мудрості, філософія та етика; Відродження - краса людини та естетика; Просвітництво - розум, інтелект та права людини.

Коменсалізм, як вдосконалений скромністю та безкорисністю тип стратегічного партнерства, має розповсюджуватися і на вирішення проблем екологічного розвитку. В цьому контексті слід подумати про екологічну скромність, адже збагачення людини вкрай негативно позначається на природних процесах. За останнє століття обсяг виробництва людиною природних ресурсів збільшився в 22 рази, що загрожуює виснаженням найбільш необхідних для існування людини елементів. Екологічні затрати виходять за рамки своїх природних мож-

ливостей: лише для задоволення поточних потреб суспільства людству вже необхідно півтори планети, а точніше 140% від поточного обсягу ресурсів. Це свідчить про те, що сучасна матеріалістична цивілізація «проїдає» запас майбутніх поколінь, живе у збиток, хижачьки поглинає невідтворювані ресурси.

Лідер, від якого залежить розвиток планети в XXI ст., має усвідомити, що екологічні проблеми стосуються не лише біологів та ботаніків, а вони є причиною міжетнічних конфліктів, тероризму і поляризації бідності та багатства. Український вчений еколога-економіст Р. В. Засць пропонує «екологічний імператив», згідно з постулатами якого людство має жити в межах відновлюваних ресурсів, використовувати природні запаси відповідно до швидкості їх відродження, що означатиме екологічну скромність[2].

З вищевикладеного стає очевидним, що людству вкрай необхідна інша цивілізаційна, багатополісна, космополітична модель глобалізації, яка збереже різноманіття світу. Проте слід усвідомити, що якісний, демократичний, правовий космополітизм можливий лише за умови політики, заснованої на принципах коменсалізму. Російський вчений Г. Г. Пірогов у своїй дисертації бачить суть такої моделі у створенні регіональних економічних блоків суверенних національних держав, що знаходяться у близьких цивілізаційних вимірах. Сила і можливості регіональних кластерів повинні бути збалансованими, інакше відносини стануть конкурентними, а це означатиме не розвиток та взаємодопомогу, а знищення слабших[9, с. 19-25].

У такій новій глобальній системі ключовим космополітичним завданням постане науково-технічна допомога менш розвиненим країнам, створення єдиної глобальної транспортної мережі, єдиного інформаційного простору, поширення технологій для захисту навколишнього середовища і т.п. Очевидно, що такі гуманістичні реформи неможливо розвивати бартерними принципами. Безперечно, матеріалістичні принципи постають занадто спокусливими, щоб ними не скористатися - але ж вони не є рушіями прогресу. Політичному лідеру третього тисячоліття слід пам'ятати вічну істину, що капітал це лише засіб, а не ціль. Саме тому головний принцип коменсалізму - безкорисна взаємодопомога у спільному середовищі - є виключно необхідним задля збагачення цивілізаційних засад як у межах стратегічного партнерства, так і у просторі глобального діалогу.

Підтверджуючи важливість та необхідність якісно нової цивілізаційної ідентифікації глобального суспільства, вітчизняний дослідник В.П.Войтенко, використовуючи соціально-психологічний підхід до визначення цивілізаційної ідентичності громадянина, вважає, що першою стадією психологічного дозрівання людини є відчуття патріотизму до своєї Батьківщини, незалежно від того, є вона благополучною чи ні. Другою стадією постає усвідомлення громадянином наднаціональних, надгеографічних та надідентичносних цінностей. Суспільство трансформується від радикально-патріотичної до стримано-космополітичної

ідентифікації, що мінімізує міжетнічні та расові конфлікти[1]. Таким чином, формування нової цивілізаційної парадигми, побудованої на засадах правового та демократичного космополітизму, можливе лише за умов імплементації принципів політичного коменсалізму.

Висновки. Отже, на основі аналізу теоретичних досліджень по темі проблематики статті, керуючись об'єктивними тенденціями сучасних геоглобалістичних процесів та міжнародних відносин, а також ефективно застосувавши міждисциплінарну призму шляхом біотичного підходу до предмета дослідження, слід зробити такі висновки. В міжнародних відносинах найуспішнішим типом відносин є взаємовигідність (мутуалізм, стратегічне партнерство), проте коменсалізм хоча і схожий на засади партнерства, але вдосконалений аспектом безкорисності. В умовах функціонування принципів матеріалістичної цивілізації початку ХХІ ст., коменсалізм витягне розвиток людства зі спадаю-

чого циклу розвитку до зростаючого. Людині, як ключовому та найвпливовішому гравцю біологічної системи, слід вчасно зрозуміти, що природа розвивається завдяки коменсальним відносинам, а людська цивілізація деградує у кризі через свій матеріалізм.

Науковий результат дослідження коменсалізму, як складової політичних процесів, є міждисциплінарним, і в рівній мірі важливий та аплікативний для таких галузей наукових досліджень, як: політологія, державне управління, екологія, філософія та економіка. Перспективи подальших розвідок. У вітчизняній науці існує актуальна потреба у вивченні та дослідженні коменсалізму, як політичної, геоглобалістичної та цивілізаційної складової сучасних міжнародних відносин. Комплексне вивчення цього предмета дасть альтернативні шляхи по виходу з триваючої економічної, фінансової, політичної та цивілізаційної кризи, в якій застигло суспільство на початку ХХІ ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Жиренко Д. Як Україні зберегти свою ідентичність та одночасно не закриватися від іншого світу? / «День» №184, 11.10.2001 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/opituvannya-dnya-0>
2. Заєць Р. Екологічні аспекти інноваційного процесу : матеріали лекції Р. В. Зайця / ІСЕМВ, 20.02.2012. - К.: ІСЕМВ НАН України, 2012.
3. Ильин И. В. Глобалистика в контексте политических процессов : автореф. дис. на соиск. уч. степени док. полит. наук: спец. 23.00.04 Политические проблемы международных отношений и глобального развития / И. В. Ильин.- М., 2011. – 19с.
4. Кондратюк Е., Хархота Г. Словник-довідник з екології. – К.: Урожай, 1987. – 147 с.
5. Льюорте Х. А. История испанской инквизиции. - М.: Ладомир, 1999. - 1424 с.
6. Мараховский Л. Ф., Козубцов И. Н. Междисциплинарная призма на основе экспертной системы / Научный электронный архив, 11.04.2012 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.econf.rae.ru/pdf/2012/04/1195.pdf>
7. Масляк П.О. Країнознавство. Підручник. - К.: Знання, 2008.
8. Парахонський Б., Яворська Г. «Стратегічне партнерство України». Аналітична записка / Офіційний сайт Президента України, 19.01.2013 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/600/>
9. Пирогов Г. Г. Глобализация и цивилизационное многообразие мира: Политологический анализ: автореф. дис. на соиск. уч. степени док. полит. наук : спец. 23.00.02 Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии / Г. Г. Пирогов.- М., 2003. – 45 с.
10. Турчин П. Лекція №14. Популяційна динаміка / Офіційний сайт Московського державного університету, 04.04.2008 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://bio.fizteh.ru/student/files/biology/biolections/lecture14.html>
11. Anversa M., Kotz R. Política Externa Brasil-Uruguai: Comensalismo ou Protocooperação Estratégica? / Anais-Siepe, 1992 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www13.unipampa.edu.br/anais-siepe/atual/art1992.html>
12. Commensalism. Encyclopaedia Britannica, 18.01.2013 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/127789/commensalism>
13. Cosmopolitanism and the National State. Encyclopaedia Britannica, 18.01.2013 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/139363/Cosmopolitanism-and-the-National-State>
14. Kuschnir K. Antropologia da política. Rio de Janeiro: Jorge Zahar, 2007. - 108 p.
15. Vidal J. A R mora e o Comensalismo Político / Recanto das Letras, 09.06.2011 / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.recantodasletras.com.br/cronicas/3023635>